

ISSN
2547-989X

Sinop Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Araştırma Makalesi

Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (2), 1621-1640

Geliş Tarihi:25.06.2025 Kabul Tarihi: 18.11.2025

Yayın: 2025 Yayın Tarihi:30.11.2025

<https://doi.org/10.30561/sinopusd.1727013>

<https://dergipark.org.tr/sinopusd>

ZORUNLU GÖNÜLLÜLÜK: II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI BOSNA-HERSEK'TEN POLONYALILARIN GÖÇÜ

Cemile TEKİN*

Öz

II. Dünya Savaşı'nın ardından Yugoslavya'daki komünist yönetimin Bosna-Hersek'te yaşayan azınlıklara, özellikle de Polonya kökenli topluluğa yönelik yaklaşımı; devletin sosyalist demografik projeksiyonları çerçevesinde yeniden şekillenmiştir. Bu çalışmada, savaş öncesinde Bosna-Hersek'in belirli bölgelerinde yarım yüzyılı aşkın süredir topluca yaşayan ve savaş sırasında Partizan hareketine aktif destek vermiş olan Polonyalıların, savaş sonrasında Yugoslavya'dan Polonya'ya yönlendirilen göç hareketi ele alınmaktadır. Literatürde sıklıkla “gönüllü dönüş” olarak nitelenen bu sürecin, yerel ve merkezî düzeydeki siyasi baskılar, mülkiyet kayıpları, ekonomik zorluklar ve ideolojik propaganda gibi çok boyutlu etkenlerle şekillendiği; dolayısıyla “gönüllülük” söyleminin sorgulanabilir olduğu savunulmaktadır. Makale, Yugoslavya ve Polonya devletleri arasındaki protokoller, Bosna-Hersek arşiv belgeleri, dönemin basın kaynakları ve tarih literatürüne dayanarak bu göçün ardındaki devlet politikalarını eleştirel biçimde analiz etmektedir. Bu yönüyle çalışma, savaş sonrası Doğu Avrupa'da etnik azınlıklara yönelik göç politikalarının nasıl biçimlendirildiğine dair özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yugoslavya, Polonyalılar, Bosna-Hersek, Göç, Gönüllülük Söylemi, Zorunlu Göç.

Compelled Voluntariness: The Post-World War II Migration of Poles from Bosnia-Herzegovina

Abstract

Following World War II, the Yugoslav communist regime's policy toward national minorities in Bosnia-Herzegovina particularly the Polish community was shaped by broader strategies of nation-building and socialist demographic engineering. This study examines the postwar migration of Polish nationals from Yugoslavia, especially from Bosnia-Herzegovina to Poland a process traditionally portrayed in historical literature as a “voluntary repatriation.” Contrary to this dominant narrative, the article argues that the

* Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, cemileh@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2694-3296>
This work is licensed under CC BY-NC-ND 4.0

migration was heavily influenced by political pressures, loss of property, economic hardships, and state-sponsored propaganda, which cast doubt on the authenticity of “voluntariness.” Drawing on bilateral protocols between Yugoslavia and Poland, archival documents from Bosnia-Herzegovina, contemporary press materials, and historical scholarship, the article offers a critical reassessment of state-driven migration policies. By doing so, it contributes to a deeper understanding of how ethnic minority displacement was orchestrated in postwar Eastern Europe.

Keywords: Yugoslavia, Poles, Bosnia-Herzegovina, Migration, Discourse Of Voluntariness, Forced Migration.

Giriş

Doğu Avrupa’nın geçiş coğrafyasında yer alan ve Osmanlı kaynaklarında Lehistan adıyla anılan Polonya, X. yüzyılın ikinci yarısında bir devlet olarak ortaya çıkmıştır (Akkan, 2007, s. 317). Tarihsel süreçte Litvanya, Ukrayna ve Rusya gibi komşularıyla çeşitli dönemlerde siyasi ve askerî gerilimler yaşamış; bu durum, Polonyalıların farklı ülkelere göç etmelerine neden olmuştur. Özellikle 1848 İhtilalleri sırasında Rus kuvvetlerinin baskısı altında kalan Polonyalılar, Osmanlı Devleti’ne başvurarak sığınma talebinde bulunmuşlar ve bu talepleri 1849 yılında kabul edilmiştir (Topaktaş, 2015, s. 213).

Polonyalıların Bosna-Hersek’teki toplumsal varlığı, esas olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu döneminde (1878-1918) bu bölgeye yerleşmeleriyle başlamıştır. Bu topluluk, yaklaşık bir yüzyıl boyunca Bosna-Hersek’in kırsal bölgelerinde kültürel ve sosyal varlığını korumuştur. Ancak II. Dünya Savaşı’nın ardından, 1946 yılında Yugoslavya’dan Polonya’ya yönlendirilen organize göç ile birlikte bu varlık büyük ölçüde sona ermiştir. Söz konusu göç, Yugoslav komünist yönetimi ve dönemin basını tarafından “gönüllü dönüş” olarak tanımlanmış; bu söylem uzun yıllar tarih yazımında sorgulanmadan kabul görmüştür.

Bu çalışmanın temel amacı, söz konusu göç hareketinin arka planındaki siyasal, ideolojik ve kurumsal yönlendirmeleri ortaya çıkarmak ve “gönüllü göç” söylemine eleştirel bir bakış sunmaktır. Bu doğrultuda, Yugoslavya ve Polonya yönetimlerinin göç üzerindeki etkileri, savaş sonrası dönemde azınlıklar ve sosyalist demografik mühendislik politikaları bağlamında incelenmektedir.

Özellikle Bosna-Hersek'teki Polonyalı topluluğun karşı karşıya kaldığı mülkiyet kayıpları, ekonomik baskılar, siyasi propaganda ve bazı şiddet olayları, göç kararlarının bireysel tercihlerin ötesinde şekillendiğini göstermektedir.

Göç olgusu, bu çalışmada tarihsel sosyoloji perspektifiyle ve göç teorileri çerçevesinde ele alınmaktadır. Özellikle zorunlu göç, etnik temizlik ve devlet destekli nüfus mühendisliği kavramları, konunun analizinde açıklayıcı çerçeve sunmaktadır. Norman M. Naimark (2001), etnik temizlik uygulamalarını yalnızca fiziksel şiddetle değil, yaşam alanlarına dönük sistematik baskı unsurlarıyla birlikte tanımlar. Rogers Brubaker (2004), devletlerin etnik kimliği nasıl yapılandırıldığını ve etnik toplulukları nasıl yönettiğini analiz ederek, ulus-devletin azınlıklara yönelik politikalarını anlamada kuramsal bir zemin sağlar. John Torpey (2000) ise modern devletin insan hareketleri üzerindeki denetim hakkını meşrulaştırmak için geliştirdiği araçların başında göç politikalarının geldiğini vurgular. Bu kuramsal çerçeve, Yugoslavya'nın "gönüllülük" söylemini nasıl inşa ettiğini ve bunun gerisindeki ideolojik aygıtları çözümlemede temel alınmıştır.

Çalışma, nitel tarihsel analiz yöntemine dayanmaktadır. Başta Bosna-Hersek Arşivi olmak üzere Yugoslavya ve Polonya devletlerine ait resmî belgeler, 1945-1946 yıllarında yayımlanmış gazeteler, Yugoslav-Polonya göç protokolü ve tarih yazımındaki ikincil kaynaklar sistematik biçimde taranmış; içerik ve söylem çözümlemesi yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Basın metinleri, yalnızca bilgi aktaran metinler olarak değil, dönemin siyasal ideolojisini yansıtan birer propaganda aracı olarak ele alınmıştır. Göç protokolü ise yalnızca hukuki bir belge değil; aynı zamanda dönemin siyasal hedeflerinin ve diplomatik dengelerinin bir yansıması olarak yorumlanmıştır.

Bu bağlamda çalışma, Bosna-Hersek örneği üzerinden II. Dünya Savaşı sonrasında uygulanan göç politikalarının, azınlıkları hedef alan daha geniş bir sosyal mühendislik projesinin parçası olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. "Gönüllü göç" söylemine yönelik eleştirel yaklaşım hem tarihsel kaynakların

yeniden değerlendirilmesini, hem de sosyalist rejimlerde azınlık yönetimi konusunun yeni bir perspektifle ele alınmasını mümkün kılmaktadır.

Çalışmanın karşılaştırmalı yönü, Yugoslavya'daki diğer azınlık gruplarına özellikle Macar ve Alman azınlıklara yönelik tutumlarla farkı göstermesi bakımından önemlidir. Macaristan'ın savaşta Yugoslavya'ya saldırıya katılması, Macar azınlığa yönelik göçün "işgalciyle hesaplaşma" biçiminde meşrulaştırılmasına imkân tanımıştır. Polonya ise bu saldırıya taraf olmadığı için Bosna-Hersek'teki Polonyalıların göçü aynı biçimde açıklanamamıştır. Bu nedenle devlet, göçü "gönüllülük" söylemiyle meşrulaştırmaya çalışmış; aslında siyasi kontrol, etnik homojenleşme ve sosyal yeniden yapılanma hedeflerine ulaşmak için "zorunlu gönüllülük" stratejisini uygulamıştır. Bu kavramsal çerçeve, makalenin temel tezini oluşturmakta ve savaş sonrası devlet stratejilerinin etik boyutunu tartışmaya açmaktadır.

1. Bosna-Hersek'te 1945'e Kadar Polonya Topluluğu

Bosna-Hersek'teki Polonya kökenli topluluk, tarihsel olarak geç bir yerleşim örneği olup esasen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bölgeyi işgal ettiği 1878 yılı sonrasında oluşmaya başlamıştır (Kožar, 2011, s. 221). Bu ilk göçmenler arasında küçük bir kesim, 1881 yılında Avusturya-Macaristan idaresine bağlı memurlar olarak Bosna-Hersek'e atanmıştır (Škiljan, 2019, s. 93). 1906 tarihli resmî bir rapora göre, Bosna-Hersek'teki toplam 9.016 görevli arasından 3.365'i yabancı uyruklu olup, bunların 482'si Polonya kökenlidir (Kraljačić, 1987, s. 440-441). 1910 yılında yapılan nüfus sayımına göre ise bölgede görev yapan 3.858 memurun üçte biri yabancıydı ve bu grubun 588'i Polonyalı olarak kaydedilmiştir (Omerović, 2019, s. 152-153). Bu Polonyalı görevliler çoğunlukla yargı alanında çalışmakta, bir kısmı ise sağlık hizmetlerinde doktor olarak istihdam edilmekteydi (Dujmović, 2015, s. 125; Škiljan, 2019, s. 93).

Polonya kökenli topluluğun bir diğer kesimi ise kırsal bölgelerden gelen tarımsal yerleşimcilerdi. Bu grup, özellikle Banya Luka, Prnjavor, Derventa, Bosanska Gradiška, Prijedor ve Bosanski Novi gibi Kuzeybatı Bosna şehirlerine

yerleştirilmiştir (Škiljan, 2019, s. 15). Avusturya-Macaristan yönetimi, bu bölgelerde hem yeni köyler kurarak hem de mevcut köyleri genişleterek iskân politikalarını yürütmüştür. Söz konusu dönemde kırsal bölgelerde kurulan 38 yeni iskân yerinden 12'si doğrudan Polonyalılara, 4'ü ise Polonyalı-Ukraynalı karışık nüfusa aitti (Kraljačić, 1989, s. 120). XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyıl başlarında kurulan bu 16 yerleşim yerinden dokuzu Prnjavor ilçesine bağlı Stara Dubrava, Rakovats, Gumyera, Kokorski Lug, Smrtiči Plačkovtsi, Kunova, Grabašnica, Gayevi ve Devetina; beşi Bosanska Gradiška ilçesinde bulunan Milyevačka Kozara, Čelinovats, Donyi Bakintsi ve Gornji; Bosanski Novi ilçesine bağlı Dubrava/Dombrova köylerine ve Derventa ilçesinde ise Gornji Detlak köyüne yerleşmişlerdir (Drljača, 1985, s. 147). 1910 Avusturya-Macaristan nüfus sayımına göre, Bosna-Hersek'te yaşayan Polonyalıların sayısı 10.975 olarak kaydedilmiş ve bu rakam, toplam nüfusun %0,58'ini oluşturmuştur (Pejanović, 1955, s. 49). Aynı dönemde Alman kökenli nüfus %1,21 oranıyla ikinci sıradayken, Polonyalılar, yabancı unsurlar arasında ikinci sırada yer almıştır. Özellikle Banya Luka ilinde 8.972 Polonyalı yaşamaktaydı. Bu ildeki en yüksek yoğunluk Prnjavor ilçesinde, 6.147 kişiyle kaydedilmiştir (Drljača, 1985, s. 45).

I. Dünya Savaşı'nın 1918'de sona ermesinin ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından Polonyalı toplumun büyük kısmı Bosna-Hersek'te yaşamaya devam etmiştir. Bu dönemde yalnızca imparatorluk idaresinde görev almış küçük bir memur grubu bölgeyi terk etmiştir (Drljača, 1985, s. 61). İki savaş arası dönemde Polonyalı nüfusun bu topraklardaki varlığı, Sırp-Hırvat-Sloven (SHS) Krallığı'nın 1921 nüfus sayımı ile doğrulanmaktadır. Bu sayımda Bosna-Hersek'te 10.705 Polonyalı kaydedilmiş, bu kişilerin çoğu yine Banya Luka ilinde (9.582) yaşamaktaydı. İlçelere göre dağılım incelendiğinde; Prnjavor (6.283), Bosanska Gradiška (1.219), Derventa (470), Tešanj (256), Banja Luka (721) ve Bosanski Novi (327) öne çıkmaktadır (Omerović, 2019: 71). Bu veriler, Polonyalıların hâlâ büyük ölçüde kırsal yerleşimlerde yaşadıklarını ve Banya Luka

ilinde 50'den fazla kişiden oluşan gruplar halinde 30'dan fazla köyde toplandıklarını göstermektedir (Omerović, 2019, s. 94-96).

Polonyalıların Bosna-Hersek topraklarındaki mevcudiyetinin sürdüğü, Yugoslavya Krallığı'nın 1931 nüfus sayımında da gözlemlenmektedir. Bu sayımda 18.637 Polonyalı kaydedilmiş ve bunlardan 13.422 kişi 1921'dekiyle aynı ilçelerde, özellikle de Prnjavor çevresinde yaşamaya devam etmiştir (Omerović, 2019: s. 72). Aynı ilçede azınlık oranı %31,3'e kadar ulaşmakta ve Polonyalılar bu grupların önemli bir kısmını oluşturmaktaydı (Omerović, 2019, s. 52). Bu dönemde, Polonyalıların II. Dünya Savaşı sırasında önemli bir nüfus kaybı yaşamadığı anlaşılmaktadır.

Savaş sonrası dönemde bu tablo köklü biçimde değişmiştir. 1946 yılında, Yugoslavya yönetiminin de desteğiyle Polonya'ya kitlesel bir göç gerçekleşmiş; resmî verilere göre 15.301 Polonyalı Yugoslavya'dan Polonya'ya dönmüş ve bunların 14.088'i Bosna-Hersek topraklarından ayrılmıştır (Kamberović, 2000, s. 26). 1948 yılı Yugoslav nüfus sayımına göre, Bosna-Hersek'te yalnızca 1.386 Polonyalı kalmıştır (Gelo, 1995, s. 9). Bu dramatik azalma, Polonyalı topluluğun Bosna-Hersek'teki varlığının II. Dünya Savaşı sonrasında neredeyse tamamen ortadan kalktığını göstermektedir. Özellikle Prnjavor başta olmak üzere bölgedeki etnik demografi büyük ölçüde dönüşmüştür.

2. Savaş Sonrası Dönem

Bu durum, savaş sonrası dönemde Yugoslavya'nın etnik homojenleşmeyi hedefleyen politikalarının bir parçası olarak okunabilir. Devletin doğrudan şiddet uygulamak yerine, ekonomik ve idari baskılar yoluyla göçü “kendiliğinden” bir süreç gibi göstermesi, dönemin “zorunlu gönüllülük” modelinin somut bir yansımasıdır.

II. Dünya Savaşı'nın ardından Polonyalıların Bosna-Hersek'ten göçü, Yugoslav basınında kamuoyuna sıcak ve gönüllü bir geri dönüş hikâyesi olarak sunulmuştur. Örneğin, Belgrad'da yayımlanan Politika gazetesinin 2 Nisan 1946 tarihli sayısında, Prnjavor ilçesinden Polonya'ya hareket eden ilk kafilenin yerel

yöneticiler ve halk tarafından coşkuyla uğurlandığı belirtilmiştir (Politika, “Prvi transport Poljaka krenuo iz Jugoslavije u Poljsku”, no. 12.263, 2. 4. 1946, s. 5). Benzer haberler aynı yıl Belgrad gazetesi Borba, Zagreb gazetesi Vjesnik ve Osiyek gazetesi Glas Slavonije’de de yer almış; tümü, göçü sanki “zorunluluk”tan ziyade “gönüllülük” temelinde vuku bulmuş olarak yansıtmıştır (Borba, “Srdačan ispraćaj prvog transporta Poljaka koji se uz sreza Laktaši krenuo za Poljsku”, no. 122, 22. 5. 1946, s. 4; Vjesnik, “Oproštaj s Poljacima prilikom povratka u domovinu”, no. 295, 4. 4. 1946, s. 3; Glas Slavonije, “Prvi transport poljskih repatriiraca iz Jugoslavije stigao u Poljsku”, no. 303, 7. 4. 1946, s. 2).

Yugoslav Komünist yönetimi, bu söylemi sistemli olarak inşa etmiş ve resmî tarih yazımı da bu çerçevede şekillenmiştir. Sosyalist Federal Yugoslavya’nın dağılmasından sonra oluşan yeni devletlerin tarihçileri özellikle Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Sırbistan da bu resmî yorumu büyük ölçüde devralarak sürdürmüştür. Hırvat tarihçilerden Slaven Kale (Kale, 2015, s. 218) ve Mihael Sobolevski (Sobolevski, 2001, s. 386-387), göçün tamamen gönüllü olduğunu savunmuşlardır. Filip Škiljan (Škiljan 2017, s. 94-95), 1 Temmuz 1945’te Prnjavor’da düzenlenen bir konferansta Polonyalıların Polonya’ya dönme kararını kendi iradeleriyle aldıklarını ileri sürmektedir. Hatta bu görüşünü, 1946’da dokuz yaşında olan ve Slovenya’nın kuzeydoğusunda Gornja Radgona’nın güneyindeki Kunova köyünde yaşayan Polonya kökenli Ante Dziechiarz’ın anılarıyla desteklemeye çalışmıştır (Škiljan, 2017, s. 114-115).

Bosna-Hersek’te Polonyalılar arasında savaş sonrası ayrılma girişiminin ortaya çıkışını aydınlatmak için tarihçiler şu ana kadar iki açıklama sundular. Bunlardan Hırvat tarihçi Zoran Janjetović’e göre, Polonyalıların II. Dünya Savaşı’ndan sonra ayrılma kararı almalarının en önemli nedeni, o sırada Yugoslavya’da zayıf ekonomik durum ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yoksulluktur (Janjetović, 2005, s. 154). Buna karşılık bazı tarihçiler, II. Dünya Savaşı ve hemen sonrasında Polonyalıların savaş sonrası Bosna-Hersek’ten ayrılma arzusunun yaratılmasında zorlamanın belli bir rolü olduğunu kabul etmektedir.

Fakat savaş sonrası baskının neredeyse tüm sorumluluğu Bosna-Hersek'te kalan yerel Sırp çetelerine yani Sırp halkı arasındaki Yugoslav komünist otoritelerine karşı olan muhaliflere yükleyenler de bulunmaktadır. Belirtilen iddia zayıf olsa da Zdravko Dizdar (Dizdar, 2002, s. 337-338). Dušan Drljača (Drljača, 1985, s. 20), Marica Karakaš Obradov (Obradov, 2014, s. 24) ve Filip Škiljan (Škiljan, 2017, s. 25) gibi Hırvat tarihçiler tarafından doğrulanmaktadır. Bu iddianın zayıflığı, adı geçen tarihçilerin iddialarını somut kanıta dayandırmamalarındandır. Çünkü savaş bitince Sırp çete birimlerinin Prnyavor ilçesi ve çevresindeki faaliyetleri önemli ölçüde belirgin değildir. O bölgedeki Sırp çetelerinin eylemleri, Polonyalıların o bölgeden toplu göçünün bir nedeni olarak görülebilecek gerçek bir askerî gücü temsil etmektedir. Prnyavor ilçesi ve çevresindeki Polonyalıların savaş sırasında önemli bir kayıp yaşamamış olmaları, tarihçilerin iddialarını iyice çökertmektedir.

Alternatif bir yorum getiren Miroslav Sušilo (Sušilo, 2019, s. 77), Yugoslavya'da sadece "*II. Dünya Savaşı sırasında partizanların yanında yer alan*" Polonyalıların kaldığını iddia eder. Ancak bu görüş ne ayrıntılı biçimde temellendirilmiş ne de somut belgelerle desteklenmiştir. Bu durum, tarihsel söylemde "*gönüllü göç*" tezinin uzun yıllar sorgulanmadan kabul gördüğünü göstermektedir. Oysa modern göç kuramları, "*gönüllülük*" ve "*zorunluluk*" dikotomisini sorgulamakta ve özellikle ideolojik rejimlerde bu ayrımın bulanıklaştığını savunmaktadır (Brubaker, 2004; Torpey, 2000).

3. Göçün Devletlerarası Niteliği: İkili Anlaşmalar, Propaganda ve Demografik Tasarım

Daha önce de belirtildiği gibi 1946 yılında Yugoslav basını, Polonyalıların göçünü ideolojik olarak meşrulaştırmaya yönelik dikkatli bir dil inşa etmiştir. Bu çaba, yalnızca bir göçün değil, aynı zamanda yeni kurulan Bosna-Hersek Halk Cumhuriyeti'nin homojenleştirilmesine yönelik devlet destekli demografik mühendislik projesinin parçasıdır. Yugoslavya'da tüm medya organlarının sıkı devlet kontrolü altında olduğu düşünüldüğünde, basında yer alan haberlerin bağımsız bir gerçeklik sunmadığı açıktır.

Bosna-Hersek'teki Polonya topluluğunun tarihsel konumunu ve deneyimlerini tam olarak değerlendirebilmek için, Yugoslavya yönetiminin ulusal azınlıklara yönelik genel politikasını ve tutumunu dikkate almak gerekmektedir. Devletin resmî söyleminde sıklıkla vurgulanan “*kardeşlik ve birlik*” ilkesine rağmen, Yugoslavya'daki komünist rejim, ülke sınırları dahilinde yaşayan azınlıkları potansiyel bir istikrarsızlık kaynağı ve toplumsal yapı içerisinde entegrasyonu zor bir “*yabancı unsur*” olarak algılama eğilimindeydi. Bu algı, rejimin kapsayıcılık iddiasıyla belirgin bir tezat oluşturmaktadır. Nitekim, eski Yugoslavya İskân Politikası Bakanı Sreten Vukosavlyeviç'in anılarında azınlıkları “*devletin bir sorunu ve bir zayıflığı*” olarak nitelendirmesi (Gaćeša, 1984, s. 147), söz konusu dışlayıcı yaklaşımın üst düzey yetkililer nezdinde de mevcut olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bu yaklaşımın üst düzey yöneticiler arasında da yankı bulduğu, 1945-1950 yılları arasında farklı dönemlerde Tarım ve Ormancılık Bakanlığı görevlerini yürüten Vaso Čubrilović'in ifadelerinde görülebilir. Čubrilović, dönemin uluslararası konjonktürünün Yugoslavya'ya, kendi ifadesiyle, “*ülkemizi etnik olarak bize ait kılma*” yönünde bir fırsat sunduğunu ileri sürmüştür (Obradov, 2014, s. 23). Ulusal azınlıklara yönelik bu tür kuşkucu ve dışlayıcı bakış açısı, yalnızca bireysel beyanlarda değil, aynı zamanda devletin kurumsal yapılarında da kendini göstermiştir. Örneğin, Komünist Yugoslavya'nın güvenlik teşkilatı olan Halk Koruma Dairesi (OZNA) bünyesinde, doğrudan yabancı kökenli Yugoslavya vatandaşlarının takibinden sorumlu bir ‘Beşinci Kol’ bulunmaktaydı. Bu yapısal düzenleme, ‘yabancı’ olarak sınıflandırılan vatandaşların, kökenleri nedeniyle devlet tarafından potansiyel birer şüpheli olarak görüldüğüne işaret etmektedir (Jurčević, 2005, s. 251, 254). Bu bağlamda, Polonya topluluğu gibi azınlık gruplarının Yugoslavya'daki deneyimleri, resmî söylem ile devletin güvenlikçi ve homojenleştirici politikaları arasındaki gerilimin bir yansıması olarak incelenmelidir.

Yugoslavya’da tüm azınlıklara bahsedilen biçimde bakılmasına rağmen, komünist yönetim tarafından “*ana vatan*” olarak kabul edilen ülkelerin uluslararası konumlarının farklı olması nedeniyle, onlar aynı şekilde nitelendirilmemişlerdir. Polonya’nın Sovyetler Birliği liderliğindeki devletler topluluğu içinde sahip olduğu önemden dolayı Yugoslav yönetimi, Macar, Alman ve İtalyan uyruklu vatandaşlarına yaptıkları gibi Polonya uyruklu vatandaşlarını etnik olarak ortadan kaldıramadılar.

Macar ve Alman azınlıklarına yönelik tutum, Hırvatistan Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin (HKP MK) 12 Ocak 1945’te Topusko’da düzenlenen toplantı tutanaklarından anlaşılmaktadır. O toplantıda, savaştan sonra Almanların topluca, Macarlar ise “*oğulları savaşta partizanlar yanında yer alanlar*” hariç çoğunluğunun sınır dışı edileceği belirtilmiştir (Hırvatistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro Tutanakları 1945-1952, Defter 1, 1945-1948, Hırvatistan Devlet Arşivi, Zagreb 2005, s. 28). Yugoslavya’daki komünist rejimin Macarlara karşı tutumu bir bakıma Polonyalılara benzetilse de söz konusu iki durum yapısal olarak yine de farklıdır. Yani Polonya, Macaristan’ın aksine, Nisan 1941’de Yugoslavya Krallığı’na yapılan saldırıya katılmamıştır. Bu nedenle Polonyalılara yönelik etnik temizlik, Macarların aksine ne yerel ne de uluslararası kamuoyuna “*işgalciyle hesaplaşma*” olarak gösterilmiştir. Buna göre Polonyalıların Bosna-Hersek topraklarından zorunlu göçü, medyada gönüllü bir eylem, yani “*atalarının vatanına*” dönme arzusunun gerçekleşmesi olarak yansıtılmıştır.

Polonya uyruklu Yugoslav vatandaşların Polonya’ya göçüne ilişkin iki devlet arasında özel bir protokol imzalaması gerçeğinde Polonyalıların gönüllü olarak ayrılmasına ilişkin iddiaya bir delil bulmaya çalışıldı. Protokol 2 Ocak 1946’da Belgrad’da imzalandı; bir gün sonra basında “*Polonyalıların Yugoslavya’dan göçüne ilişkin protokol imzalandı*” başlığıyla kamuoyuna bilgi verildi (Politika, “*Potpisan protokol o iseljavanju Poljaka iz Jugoslavije*”, no. 12.184, Beograd 3. 1. 1946, s. 1). Bu protokolle Yugoslavya ve Polonya, Polonyalıların Yugoslavya’dan göçü 1946’da gerçekleşeceğini kabul etti (madde

12) (Komisyon, 1985, s. 5). Ayrıca Yugoslav ve Polonya hükümetleri Polonyalıların Polonya'ya nakledilmelerini organize etme yükümlülükleri konusunda da anlaştılar (Komisyon, 1985, s. 4).

Yine protokolün bazı maddeler de imzacı devletlerin, protokolün atıfta bulunduğu Polonya toplumuna karşı gönüllü bir davranış sergilediğini öne sürmektedir. Protokolün 2. maddesinin kapsamında Polonyalıların Yugoslavya'dan göçünün gönüllülüğü üzerinde ısrar ediliyordu. Bunun, göç ettirilen her Polonyalının gönüllülüğünü destekleyen yazılı bir beyan ile kanıtlanması gerekiyordu (Komisyon, 1985, s. 3). İlk bakışta, protokolün bu ısrarı, gönüllülüğün yazılı olarak kanıtlanması, Polonyalıların Yugoslavya'dan zorunlu göçüne ve sınır dışı edilmesine karşı iyi planlanmış sağlam bir koruyucu mekanizma olarak görünebilir. Bu durum, Polonyalıların gerçek iradelerinin bir ifadesi olarak Bosna-Hersek'te göçn etmeye gönüllü rıza gösterdikleri izlenimini vermektedir. Fakat Bosna-Hersek'te sahadaki Yugoslavya ve Polonya'nın eylemleri, Polonya'ya gönüllü göçün Polonyalılar arasında devlet düzeyinde kurnazca güçlü propaganda yoluyla yaratıldığını göstermektedir.

Polonya, 1946'da kitle iletişim araçları aracılığıyla, Yugoslavya'daki Polonyalıları Polonya'ya dönmeleri konusunda yoğun bir şekilde ikna propagandası yapıyorlardı (Lis, 2016, s. 98, 151). 1946'da Banya Luka'da yaşanan ilginç bir olay, Yugoslavya ve Polonya'nın Polonyalıları Bosna-Hersek'ten göç ettirmeleri amacıyla koordineli propaganda çabaları yürütmüşlerdir. Yani propaganda kampanyasının bir parçası olarak o dönemde Banya Luka kent merkezinde bulunan meydanda şaşırtıcı derecede büyük, dört metrelik bir posterde gagalarında Polonya bayrağı olan iki kuş ve üzerinde Polonyaca "*Geri dönün*" sözcüklerinin yer aldığı büyük bir afiş yazılarak asılmıştır (Škiljan, 2017, s. 96-97). Aynı protokolün 2. maddesi, Yugoslavya'dan Polonya'ya gönderilen Polonya vatandaşlarının zayıf ekonomik boyutunu da işaret etmektedir. Yani Yugoslavya'dan Polonya'ya göç ederken herkes, Yugoslavya lehine tüm taşınmaz mallarından vazgeçmek zorundaydı (Komisyon, 1985, s. 3). Yugoslavya, göç

ettirilene Polonyalılara geride bıraktıkları taşınmazlar için tazminat ödeme yükümlülüğünü üstlenmedi. Polonya devlet yönetimi de göç ettirilen Polonyalılar lehine tazminat alınması konusunda ısrar etmedi. Bunun yerine, yine 2 Ocak 1946'da Belgrad'da Polonya ile Yugoslavya arasında imzalanan ek bir protokole, Yugoslav Hükümeti'nin Polonya Hükümeti'ne göç eden her Polonyalı ailenin her hektar arazisi veya ormanı için 10 Yugoslavya dinarı; taşınmaz mülkü için ise bin dinar ödemesine ilişkin anlaştılar (Komisyon, 1985, s. 5). Böylece, Polonyalıların Yugoslavya'dan özellikle Bosna-Hersek'ten göç etmesiyle, tahliye edilen Polonyalıların gayrimenkullerini çok az para karşılığında Yugoslavya elde etmiş; Polonya bundan küçük bir ölçekte kâr etmiştir.

Polonyalı göçmenler için daha uygun ekonomik koşullar, taşınır mallarına ilişkin 1946 protokolünde yer alıyordu. Göç ettirilen Polonyalılar, taşınır mallarını protokolün 5. maddesine uyarak götürebilmiş; fakat protokolün 6. maddesine göre hayvan ve para transfer edilmesine ilişkin daha katı koşullar göz önünde tutulmuştur (Komisyon, 1985, s. 7).

Polonyalıların Bosna-Hersek'ten anavatanlarına göçünün saha koordinasyonu ve uygulanmasında en önemli organ, 1946'dan itibaren Polonyalıların göçüne ilişkin protokolün 4. maddesine dayanarak kurulan özel bir Yugoslav-Polonya karma komisyonuydu (Komisyon, 1985, s. 7). Bu komisyonun rolü, Ocak 1946 yılına ait Polonya'nın Belgrad büyükelçiliğinin duyurusu ile de doğrulanmıştır. Buna göre Polonyalıların Yugoslavya'dan göçünden sadece komisyon sorumluyken Polonya büyükelçiliği ise yalnızca 1 Eylül 1939'dan sonra Yugoslavya'ya gelenlerin geri dönüşünü gerçekleştiriyordu (Politika, “*Saopštenje poljske ambasade u Beogradu*”, no. 12194, 16 Ocak 1946, s. 5).

Yugoslavya-Polonya karma komisyonu, ocak ayının başından 3 Kasım 1946'ya kadar Bosna-Hersek topraklarında faaliyet göstermiş; beşer Polonya ve Yugoslavya üyeden oluşmuştur (Korzeniowski, 1948, s. 62). Nitekim komisyon, 1946 yılı boyunca Polonyalıların Bosna-Hersek'ten göçün başından sonuna kadar faaliyet gösterdi. Üyeleri, çoğunlukla Polonya ve Yugoslavya yetkililerin alt ve

orta rütbeli sivil ve askerî temsilcileriydi. Polonya Komisyonu, Witold Maczka, Ewa Vasovicz ve Kornel Klauzik isimli Polonya Batı Bölgeleri Bakanlığı memurları, Polonya Ülkesine Geri Dönüş Bürosunda görevli Jan Modrzejewski ve Polonya Ordusundan Binbaşı Jozef Kozieradzki'den oluşuyordu (Bosna-Hersek Arşivi, Bosna-Hersek Hükümeti, Defter. 44, no. 46/45, Yugoslavya Dışişleri Bakanlığı-Federal İçişleri Bakanlığı, Polonyalıların Yugoslavya'dan Göçü, 29 Ocak 1946; Bosna-Hersek Arşivi, Bosna-Hersek Hükümeti, Defter. 16, no. 10153/46, Yugoslav Polonyalıların Ülkelerine Geri Dönüş Komisyonu-Bosna-Hersek Hükümeti Başkanlığına, 15 Haziran 1946). Komisyonunda yer alan Yugoslav üyeleri ise Stevo Corceviç, Mlaço Staniç, Riza Muhsinoviç, Miloş Karapetroviç ve Adif Burçeviç'tir (Bosna-Hersek Arşivi, Bosna-Hersek Hükümeti, Defter. 9, no. 5332/46, Polonyalıların Göçüne ilişkin Yugoslav Komisyonu-Bosna Hersek Hükümeti Başkanlığına, 20 Mayıs 1946). Aynı zamanda Corceviç ve Binbaşı Staniç, Yugoslav İçişleri Bakanlığı'ndan görevlendirilen kişilerdi (Bosna-Hersek Arşivi, Bosna-Hersek Hükümeti, Defter. 9, no. 5332/46, Polonyalıların Göçüne ilişkin Yugoslav Komisyonu-Bosna Hersek Hükümeti Başkanlığına, 20 Mayıs 1946).

Bosna-Hersek'teki Yugoslav-Polonya karma komisyonunun faaliyet merkezi ilk olarak Prnyavor kentindeydi. 20 Mayıs 1946'dan itibaren ise Bosanska Gradiška şehri bu iş için tayin edilmiştir (Bosna-Hersek Arşivi, Bosna-Hersek Hükümeti, defter 11, no. 7016/46, Karma Komisyon'un 10 Temmuz 1946'daki oturumundan tutanaklar). Böyle bir durum, Polonyalıların Bosna-Hersek'ten demiryolu ile taşınmasını sağladığından önemlidir. Komisyonun 14 Mayıs 1946'da Yugoslav Hükümeti'ne gönderdiği bir belgeye göre, o zamana kadar Polonyalıların göçü için Prnyavor- Derventa-Slavonski Brod-Subotitsa'ya 11 demiryolu nakliyat seferi gerçekleştirilmişti (Bosna-Hersek Arşivi, Bosna-Hersek Hükümeti, Defter. 16, 10153/46; Komisyon tarafından Bosna-Hersek Hükümeti Başkanlığına gönderilen her nakliye için ayrı ayrı rapor). Okuçani köyü üzerinde Srbats, Bosanska Gradiška ve Laktaşi ilçelerinden de göç işleri gerçekleşmesi uygundu.

Bunun için komisyon merkezinin Prnjavor'dan Bosanska Gradiška'ya devredildiğini duyurmuştur (Bosna-Hersek Arşivi, Bosna-Hersek Hükümeti, Defter. 16, 10153/46; Komisyon tarafından Bosna-Hersek Hükümeti Başkanlığına gönderilen her nakliye için ayrı ayrı rapor).

Yukarıda adı geçen karma komisyondaki Yugoslav ve Polonyalı yetkililerin 1946 yılındaki çalışmalarına dayanarak Bosna-Hersek'ten Polonya'ya göç sağlandı. Bu göç, 1946 yılının mart ayından Kasım ayına kadar 32 demiryolu taşıması ile Polonya'ya gerçekleştirilmiştir (Korzeniowski, 1948, s. 62-63). Bu demiryolu taşımalarının yolculuk rotası, Slavonski Brod veya Okučani'den başlayıp Subotitsa-Budapeşte-Bratislava üzerinden Polonya'nın Bolesławiec kentinde sona ermiştir (Bosna-Hersek Arşivi, Bosna-Hersek Hükümeti, Defter. 16, no. 10153/46, Polonyalıların Göçüne ilişkin Yugoslav Komisyonu-Bosna Hersek Hükümeti Başkanlığına, 15 Haziran 1946). Nitekim Bosna-Hersek'ten gelen Polonyalılar, Polonyalı yetkililer tarafından Aşağı Silezya'daki Bolesławiec kasabasına ve çevre köylere yerleştirildi (Drljača, 1985, s. 135).

Genel olarak, Yugoslav-Polonya karma komisyonu, Polonyalıların Bosna-Hersek'ten Polonya'ya demiryoluyla taşınmasına yönelik gıda, güvenlik, sağlık konuları gibi lojistik hazırlıkları gerçekleştirdi (Lis, 2016, s. 86-98). Bu hazırlıklarda, yerel ve devlet düzeyinde Yugoslavya yönetiminin tam yardımını aldı. Polonyalıların göçüne ilişkin protokolün 4. ve 10. maddelerinde öngörülmesi Yugoslav yetkililerin bu tür yardımlarının tesadüfi olmadığına işaret etmektedir (Komisyon, 1985, s. 4,5). Bu tür yardımın kanıtı, Aralık 1946'da Polonya komisyonunun beş Yugoslav üyesine yaptıkları yardımlardan dolayı ödüllendirmesidir. Polonyalıların Yugoslavya'dan nakledilmesine yönelik demografik projede elde ettikleri önemli başarıların yanı sıra diğer 15 Yugoslav vatandaşı da ödül almıştır (Borba, "Svečana predaja odlikovanja u ambasadi Poljske Republike", no. 304, 21 Aralık 1946, s. 4). Bu 15 Yugoslavya vatandaşı arasında Bosna-Hersek Halk Cumhuriyeti Tarım Bakan Yardımcısı Dr. Vaso Butozan (Borba, "Svečana predaja odlikovanja u ambasadi Poljske Republike", no.

304, 21 Aralık 1946: 4), Subotitsa kentindekiki geri dönenler için sığınma evinin komutanı Teğmen Julije Prokez, Yugoslav Savunma Bakanlığı görevlisi Albay İliya Pavloviç (Lis, 2016, s. 227) vardır. Polonya Devlet yetkililerinin, Polonyalıların Yugoslavya'dan göçüne ilişkin karma komisyonunun yaptıklarından duyduğu memnuniyet, eylem tamamlandıktan sonra komisyonun Yugoslavya üyelerine resmî olarak Kasım 1946'da Polonya'nın Varşova, Krakow ve Aşağı Silezya kentlerini ziyarete davet etmişlerdir (Borba, “Završena je repatrijacija Poljaka iz Jugoslavije”, no. 281, 24 Kasım 1946, s. 2).

Sonuç

Bu çalışma, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu döneminde Bosna-Hersek'e yerleşen Polonyalı topluluğun, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından, 1946 yılında gerçekleşen kitlesel göçü ele alarak, bu sürecin tarihsel literatürde sıklıkla rastlanan “gönüllü geri dönüş” anlatısını eleştirel bir süzgeçten geçirmiştir. Elde edilen bulgular, söz konusu göçün, bireysel ve spontane tercihlerden ziyade, Yugoslavya ve Polonya devletlerinin siyasi hedefleri, ideolojik yaklaşımları ve demografik mühendislik projeleri çerçevesinde şekillenen, çok boyutlu baskı unsurları içeren ve devlet kontrolünde yürütülen bir nüfus transferi olduğunu ortaya koymaktadır.

Yugoslav komünist yönetiminin, resmî “*kardeşlik ve birlik*” söylemiyle çelişen biçimde, azınlıkları potansiyel bir istikrarsızlık kaynağı, toplumsal yapıda entegrasyonu zor bir “*yabancı unsur*” ve hatta “*devletin bir sorunu ve zayıflığı*” olarak algılaması Vukosavljeviç, Çubrilović gibi üst düzey yetkililerin ifadeleri ve OZNA gibi güvenlik yapılarının uygulamalarıyla desteklendiği üzere, Polonyalıların bölgeden ayrılmasını teşvik eden temel bir zemin oluşturmuştur. Yugoslavya'nın “*ülkeyi etnik olarak kendine ait kılma*” yönündeki örtük veya açık hedefi, bu göçün devlet çıkarlarına hizmet eden bir olgu olarak görülmesine yol açmıştır.

Bu bağlamda, dönemin Yugoslav basınının ve onu takip eden bazı tarih çalışmalarının göçü “*gönüllü*” bir eylem olarak sunması, devletin resmi

propagandasının bir yansımasıdır. Oysa arşiv belgeleri ve tanıklıklar, Polonyalıların göç öncesi dönemde mülkiyet kayıpları ve ekonomik zorlukların yanı sıra, doğrudan kötü muamele ve şiddet eylemlerine maruz kaldıklarını göstermektedir. Bu şiddet olaylarını yalnızca “*sorumsuz bireylerin*” veya “*Sırp çetelerinin*” eylemleri olarak yorumlayıp Yugoslav Devleti’nin sorumluluğunu göz ardı eden yaklaşımlar, rejimin genel baskıcı niteliği ve azınlıklara yönelik kurumsal kuşkuculuğu dikkate alındığında yetersiz kalmaktadır. Mevcut kanıtlar, Polonyalılara yönelik baskının münferit olaylardan ziyade, en azından devletin göz yumduğu veya dolaylı olarak teşvik ettiği bir atmosfere işaret etmektedir.

2 Ocak 1946 tarihli Yugoslav-Polonya Protokolü, göç sürecini resmiyete döken kilit bir belge olmakla birlikte, içerdiği “*gönüllülük*” şartı, yoğun propaganda faaliyetleri, taşınmaz mallardan Yugoslavya lehine feragat etme zorunluluğu ve Polonya’nın da kendi etnik homojenleşme hedefleri bağlamında değerlendirildiğinde, gerçek iradeyi yansıtmaktan uzak görünmektedir. Yugoslav-Polonya karma komisyonunun süreci başından sonuna kadar titizlikle organize etmesi, lojistik destek sağlaması ve iki devlet yetkililerinin iş birliği, göçün ne denli planlı ve devlet kontrolünde bir operasyon olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Sonuç olarak, Bosna-Hersek Polonyalılarının 1946’daki göçü, “*gönüllü*” bir geri dönüşten ziyade, siyasi baskı, ekonomik zorluklar, devlet destekli propaganda ve yer yer fiziki şiddeti de içeren yapısal koşullar altında gerçekleşmiş, devlet tarafından yönlendirilen ve teşvik edilen bir nüfus transferidir. Bu durum, Yugoslavya’nın savaş sonrası devlet inşası sürecindeki demografik politikalarının ve azınlık yönetim stratejilerinin eleştirel bir gözle yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu vaka, devlet kontrolündeki göç süreçlerinde “*gönüllülük*” söyleminin nasıl bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Konunun tüm boyutlarıyla aydınlatılması, gelecekte Bosna-Hersek ve Polonya arasında oluşturulabilecek ortak bilimsel çalışmalarla daha da derinleştirilebilir.

Kaynakça

- Akkan, E. (2007). Polonya. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, 317-320.
- Borba. (1946, Mayıs 22). "Srdačan ispračaj prvog transporta Poljaka koji se uz sreza Laktaši krenuo za Poljsku". Borba, (no. 122).
- Borba. (1946, Aralık 21). "Svečana predaja odlikovanja u ambasadi Poljske Republike". Borba, (no. 304).
- Borba. (1946, Kasım 24). "Završena je repatrijacija Poljaka iz Jugoslavije". Borba, (no. 281).
- Bosna-Hersek Arşivi, Bosna-Hersek Hükümeti, *Defter 11*, no. 7016/46, Karma Komisyon'un 10 Temmuz 1946'daki oturumundan tutanaklar.
- Bosna-Hersek Arşivi, Bosna-Hersek Hükümeti, *Defter 16*, s. 10153/46 (Komisyon tarafından Bosna-Hersek Hükümeti Başkanlığına gönderilen her nakliye için ayrı ayrı rapor).
- Bosna Hersek Arşivleri, Bosna Hersek Hükümeti, *Defter 16*, 10153/46, Yugoslav Polonyalıların Ülkelerine Geri Dönüş Komisyonu-Bosna Hersek Hükümeti Başkanlığına, 15 Haziran 1946.
- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without groups*. Harvard University Press.
- Dizdar, Z. (2002). *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941-1945*. Hrvatski institut za povijest / Dom i svijet.
- Drljača, D. (1985). *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslovenskim zemljama od kraja XIX do polovine XX veka*. Etnografski institut.
- Dujmović, S. (2015). *Poljska prisutnost u Sarajevu u međuratnom periodu (1918–1941)*. Poljska u Bosni Bosna u Poljskoj. Wydawnictwo Libron, 125-150.
- Gaćeša, L. N. (1984). *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*. Matica Srpska.
- Gelo, J. (1995). *Stanovništvo Bosne i Hercegovine: Narodnosni sastav po naseljima*. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Glas Slavonije. (1946, Nisan 7). "Prvi transport poljskih repatriraca iz Jugoslavije stigao u Poljsku. Glas Slavonije", (no. 303).
- Hrvatistan Devlet Arşivi, Hrvatistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro Tutanakları 1945-1952, *Defter 1*, 1945-1948, Zagreb 2005, 28.
- Janjetović, Z. (2005). *Deca careva, pastorčad kraljeva: Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918*. Institut za noviju istoriju Srbije.
- Jurčević, J. (2005). *Bleiburg: jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*. Dokumentacijsko informacijsko središte-DIS.
- Kale, S. (2015). *Poljska manjina u Hrvatskoj 1945–2015*. L. Dobrovšak & I.
- Žebec Šilj, I. (2025). Nacionalne manjine u Hrvatskoj i Hrvati kao manjina: Europski izazovi". *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar*, 218-228.
- Kamberović, H. (2000). *Prema modernom društvu: Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*. Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj.
- Karakaš Obradov, M. (2014). *Novi mozaici nacija u novim poredcima: Migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća*. Hrvatski institut za povijest.
- Komisyon, (1985). *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: 1946*. C. I. Jugoslovenski pregled.

- Korzeniowski, S. (1948). "Repatrijacija Poljaka iz Jugoslavije". J. Benešić (Ed.), *Današnja Poljska: Zbornik Društva za kulturnu suradnju Hrvatske s Poljskom* Tipografija, 53-68.
- Kraljačić, T. (1987). *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*. Veselin Masleša.
- Kraljačić, T. (1989). "Kolonizacija stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave". *Istorijski Časopis*, XXXVI, 114-135.
- Lis, T. J. (2016). *Iz Bosne u Poljsku: Prikaz izvornih dokumenata na temu reemigracije Poljaka iz Bosne i Hercegovine nakon II svjetskog rata*. Bolesławiecki Ośrodek Kultury-Miedzynarodowe Centrum Ceramiki.
- Naimark, N. M. (2001). *Fires of hatred: Ethnic cleansing in twentieth-century Europe*. Harvard University Press.
- Omerović, E. S. (2019). *Nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini (1918–1941)*. Univerzitet u Sarajevu / Institut za historiju.
- Pejanović, Đ. (1955). *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*. Izdavačko preduzeće Beograd.
- Politika*, (1946, Ocak 3). "Potpisan protokol o iseljavanju Poljaka iz Jugoslavije". *Politika*, (no. 12.184).
- Politika*, (1946, Nisan 2). "Prvi transport Poljaka krenuo iz Jugoslavije u Poljsku". *Politika*, (no. 12.263).
- Politika*, (1946, Ocak 16). "Saopštenje poljske ambasade u Beogradu". *Politika*, (no. 12.194).
- Škiljan, F. (2019). *Poljaci u Hrvatskoj. Predstavnic poljske nacionalne manjine grada Zagreba*.
- Sušilo, M. (2019). *Batar i Bukvik: Sela kojih više nema*. Vlastita naklada.
- Topaktaş, H. (2015). "Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa Politikalarında Taksim Sonrası Polonya (Lehistan) Üzerine Bir Değerlendirme". *Karadeniz Araştırmaları*, 12(45), 211-231.
- Torpey, J. (2000). *The invention of the passport: Surveillance, citizenship and the state*. Cambridge University Press.
- Vjesnik*, (1946, Nisan 4). "Oproštaj s Poljacima prilikom povratka u domovinu". *Vjesnik*, (no. 295).
- Vukelić, V., & Šumanović, V. (2021). *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*. Školska knjiga.

Extended Abstract

The aftermath of World War II brought profound demographic, political, and ethnic transformations across Eastern Europe. One of the less examined cases within this broader reconfiguration is the organized migration of the Polish minority from Bosnia-Herzegovina to Poland in 1946. Although officially framed in Yugoslav and Polish state discourse as a "voluntary repatriation," this study critically reassesses the authenticity of that voluntariness within the context of Yugoslavia's socialist nation-building efforts and demographic engineering policies. The Polish community—present in Bosnia-Herzegovina since the Austro-Hungarian period—faced systematic pressures after the war, including economic hardship, dispossession, political marginalization, and ideological propaganda. These structural factors cast significant doubt on whether the migration decision was genuinely voluntary. This article therefore contributes to scholarly debates on forced migration, state-led ethnic homogenization, and mechanisms of socialist population control.

Methodologically, the study employs a qualitative historical approach grounded in archival research, discourse analysis, and critical interpretation of primary and secondary sources. The core empirical base consists of: (1) official Yugoslav and Polish documents, including the 1946 bilateral migration protocol; (2) archival materials from the Bosnia-Herzegovina State Archive; (3) contemporary Yugoslav and Polish newspaper coverage from 1945–1946; (4) memoirs and personal testimonies of those involved; and (5) relevant Yugoslav, Croatian, Bosnian, Polish, and international historiography. These materials are analyzed using theoretical perspectives drawn from historical sociology and migration studies. Concepts such as forced migration, ethnic cleansing, and state-sponsored population engineering form the analytical foundation. As Naimark (2001) notes, ethnic cleansing encompasses not only physical violence but also systematic constraints on the living conditions of target populations. Brubaker (2004) provides valuable insight into how modern states construct and govern ethnic identities, while Torpey (2000) emphasizes that migration policies function as central tools through which states legitimize their authority over human mobility. These frameworks guide the article's assessment of how Yugoslavia produced and sustained the discourse of "voluntarism."

The study's findings reveal a clear discrepancy between official narratives and the lived experiences of the Polish minority. First, the Polish presence in Bosnia-Herzegovina, established between 1878 and 1918, was concentrated in rural settlements such as Prnjavor and Bosanska Gradiška and maintained a distinct cultural identity well into the twentieth century. After the war, however, the Yugoslav communist regime redefined national belonging through the ideology of socialist unity while simultaneously viewing national minorities as potential security threats. Surveillance by OZNA, restrictions on property ownership, and institutional suspicion undermined minority rights despite the rhetoric of "brotherhood and unity."

Second, state propaganda played an instrumental role in shaping migration decisions. Both Yugoslav and Polish newspapers celebrated the migration as an emotional and voluntary homecoming. Yet archival evidence demonstrates the use of orchestrated public meetings, posters, and press campaigns designed to persuade—if not pressure—Polish families into signing "voluntary" departure forms.

Third, the 1946 migration protocol required all emigrants to surrender immovable property without compensation. While small financial adjustments occurred between the two states, individuals received no restitution. This economic coercion further weakens the narrative of voluntariness.

Fourth, the migration was executed through a tightly organized administrative infrastructure. A Yugoslav-Polish joint commission managed documentation, transport, health checks, and security arrangements. Between March and November 1946, 32 organized train transports relocated over 15,000 Poles—demonstrating the planned, state-directed nature of the operation.

Finally, postwar historiography in Yugoslavia and its successor states largely reproduced official narratives, overlooking the structural pressures and ideological motivations behind the migration. Only in recent decades have critical approaches emerged, influenced by new archival work and broader theoretical debates.

This study argues that the 1946 migration of Poles from Bosnia-Herzegovina cannot be understood as a simple "voluntary return," but must instead be situated within broader strategies of socialist nation-building, ethnic homogenization, and political control. The Yugoslav communist leadership's perception of minorities as unstable or "foreign"

elements—reflected in statements by officials such as Vukosavljević and Ćubrilović and reinforced by the practices of the OZNA—created an environment conducive to encouraging the departure of the Polish population. Violence, property loss, and economic pressures documented in archival testimonies, including those such as Jan Kumosz’s account, illustrate that migration decisions occurred under significant duress. Attempts to attribute abuses solely to “irresponsible individuals” obscure the systemic nature of state involvement.

In conclusion, the article provides a critical re-evaluation of a largely overlooked migration episode and highlights the need to reassess official narratives of voluntariness in authoritarian and ideologically driven regimes. By exposing the gap between public discourse and structural coercion, this study contributes to a more nuanced understanding of postwar population movements in Eastern Europe and underscores the importance of rigorous archival research in reconstructing lived historical realities.